

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Курсова робота

освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр

на тему: **«Культура Кримського ханства. Ісламська Україна»**

Виконала:

студентка 2-го року навчання,
спеціальності 034 Культурологія
Будзуляк Любов Сергіївна

Керівник Король Денис Олександрович
кандидат культурології, доцент

КИЇВ 2022

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПЛАН-ПРОСПЕКТ

ВСТУП

У 2014 році відбулася окупація Кримського півострова Російською Федерацією. Як наслідок десятки тисяч кримських татар вимушено залишили свої домівки, і переїхали жити на територію України.

Отже, коли ми вживаємо поняття «ісламська Україна», то маємо на увазі культуру кримських татар, які в останні роки розселилися на території України.

РОЗДІЛ 1. Історія і культура Кримського ханства

Культура Кримського Ханства сформувалася під впливом сунітського напрямку в ісламі, а також увібрала у себе риси кочової культури Золотої Орди. У кримських татар більшість свят (Новруз, Курбан-Байрам, Дервіза) і традицій їхнього відзначення сформувалися під релігійним впливом ісламу. Іслам мав вирішальний вплив на формування духовної і матеріальної культури кримських татар і в загальному підсумку на їхню культурну ідентичність. Відзначаємо, що ідентичність кримських татар на сьогодні проходить трансформацію від релігійної до етнічної. Відбувається виокремлення національного кримськотатарського чинника із загального мусульманського релігійного контексту.

1.1. Виникнення Кримського ханства.

Кримське ханство виникає у XV ст. (дата заснування 1449 р.) внаслідок розпаду Золотої Орди. Від Золотої Орди татари запозичують іслам як головну релігію і робить його як частину мусульманського світу. Частина кочових племен Золотої Орди осідає на Кримському півострові та асимілюється з місцевим населенням. Постійні контакти з християнським світом і положення на кордоні між Європою та Азією сприяють більшій відкритості кримськотатарської культури в порівнянні з іншими культурами ісламського світу.

Транскордонне розташування Кримського Ханства робить його об'єктом європейської та азійської геополітики. На його виникнення значний вплив мала тодішня зовнішня політика Великої Литовської держави. Прагнучи підірвати із середини Золоту Орду литовський князь Вітовт I, надав політичну підтримку роду Гіреїв у створенні незалежної держави на Кримському півострові. Це активізує стосунки Кримського ханства з Східною Європою, сприяє дипломатичним контактам.

1.2. Етнічний склад Кримського ханства.

Етнічний склад населення Кримського півострова є "пістрявим" через принципову поліетнічність та полікультурність, що продемонстровано як археологічно, так і текстовими пам'ятками, починаючи з доби античності. Вважають, що основу кримськотатарського етносу склали половці, які називали себе «татарами», а свою мову «татарською». Ще з часів панування Візантії на Кримському півострові збереглися громади християн, як правило греків та генуезців. Назагал можна було нарахувати близько двох десятків різних етносів, які населяли півострів у часи Кримського ханства, серед них: караїми, черкеси, русини, поляки, литовці, вірмени, турки, болгары та інші. Панівним етносом вважалися кримські татари. Таке багатоманіття сприяло взаємозбагаченню кримськотатарської культури.

1.3. Вплив ісламу на культуру кримських татар.

З часу Золотої Орди іслам вважається головною релігією кримських татар, впливає на всі аспекти життя, зокрема на формує релігійну ідентичність. Особливий вплив має Коран, книга навчань та постанов пророка Моххамеда, та Сунни, повне зведення законів різного права – сімейного, державного, адміністративного кодексу. У сунізмі важливим є фактор духовно-релігійної освіти, шанувалася праця, трудове виховання. Завдяки такій увазі до культури щоденної праці набуло особливого розвитку декоративно-ужиткове мистецтво. Можемо зазначити, що навіть з переходом від релігійної до етнічної ідентичності релігійна складова кримськотатарської культури залишається визначальною.

1.4. Традиції та звичаї кримських татар як частина ісламської культури.

Традиції та звичаї кримських татар засновані на релігійному світогляді ісламу, і є наслідуванням діянь та вчення пророка Моххамеда. До сьогодні вони користуються місячним календарем для визначення дат свят, а також традиційного літочислення. Найбільші релігійні свята Рамадан (закінчення великого посту), Курбан-Байрам (свято жертвоприношення), Навруз (початок нового року) закінчення великого посту. У кожного народу ісламського світу звичаї та традиції пов'язані із життєвим циклом часто є досить відмінними. Тоді ж як звичаї та традиції, які пов'язані із релігійними святами дуже схожі. Особливістю щоденно культури кримських татар є багата рослинна образність та схильність до яскравих кольорів. Згідно з вченням ісламу, це відображає Джаннат (рай) дім, де мешкає Аллах.

Найбільшим мусульманським святом вважають Курбан-Байрам, або ж свято жертвоприношення. Це релігійне свято яке практично однаково святкується у всіх ісламських народів. Курбан-Байрам символізує вірність пророка Ібрагіма Аллаху, який готовий був принести у жертву свого власного сина. У християнстві відповідником є біблійна історія про Авраама та його сина Ісаака. А от свято Новруз-Байрам або свято весняного рівнодення при загальній схожості має різне святкування. Його батьківщиною вважають Іран, проте його ніколи не святкують в Іраці. В Туреччині святкування Новрузу було заборонено з 1925 по 1991, а в Сирії його досі не можна святкувати. На території сучасної України кримські татари святкують свято Новруза 21 березня.

РОЗДІЛ 2. Культура Кримського ханства та її шляхи поширення в Україні.

Відзначаємо кілька шляхів і періодів поширення ісламу та мусульманської культури на територію України: 1)Київська держава та ісламський світ; 2) Торгівля між Україною та Кримським 3)Культурні контакти (Мандрівні дервіші та дяки); 3)Дипломатичні і військові контакти;

4)Соціальні контакти (одруження, повернення українців з османського полону, переселення кримських татар в Україну після анексії Кримського півострова Російською імперією); 5)Феномен Ханської України.

2.1. Перші культурні контакти Київської держави та ісламського світу.

Історія культурних контактів між українцями та мусульманським світом налічує кілька століть і має кілька періодів. Перший з них, це контакти Київської держави з ісламським світом. Другий – України та Кримського ханства. Третій – контакти після анексії Кримського півострова Російською імперією. Ці контакти часто мали конфліктний характер з обох боків. Та водночас маємо свідчення мирного співіснування двох народів та спільних військових союзів. Також частина українських територій протягом певного історичного часу, разом із Кримським ханством, входила до складу Османської імперії. Ці території відомі під назвою «Ханська Україна».

Легенду про вибір віри Володимиром Великим можна вважати одним з перших свідчень про культурні контакти давніх українців з ісламським світом. Існують навіть припущення, що спершу Володимир схилився до вибору ісламу. Також під час розкопок стародавнього Києва археологи неодноразово знаходили арабські монети та речі щоденного ісламського побуту. Це означає, що Київська держава мала торгові зв'язки з арабським, а значить з ісламським світом.

2.2 Історично-соціальні контакти України та Кримського ханства

У XV-XVI ст. переважають військові контакти між Україною та Кримським ханством. Вони були, як конфліктні (війни за територію Дикого поля), так і союзницькі (спільні військові походи). Розвивалися також і дипломатичні контакти. Практично всі гетьмани з часів Б. Хмельницького і до І. Виговського надсилали свої дипломатичні місії до двору кримського хана та приймали ханських дипломатів у себе. Через територію України проходили два найважливіші торгові та дипломатичні шляхи з Європи в Крим і навпаки.

Один з них, з Вільно через Київ, а другий – з Кракова через Луцьк. Обабіч тих шляхів часто селилися не тільки українці, а і вихідці з Кримського півострова.

У той час розвивалися й господарські стосунки. За свідченнями істориків, дуже часто в голодні роки татарські кочові аули заходили на українські землі для випасу худоби і зимівлі. У ці періоди мирно співіснували один попри одного українські села і татарські тимчасові поселення. Часто між ними велася жвава торгівля. Численні військові, дипломатичні, соціальні контакти між українцями і кримськими татарами доби козацтва руйнують міф про винятково конфліктне співіснування двох народів і водночас настановлюють на думку, що різна релігійна ідентичність не була перешкодою для мирного співіснування українського та кримськотатарського народів в короткі періоди політичного затишся.

2.3. Ханська Україна як територія контактів українців та мусульман.

Ханська Україна – це територія на півдні України, яка протягом 1680-1791рр. входила, спершу до складу Кримського ханства, а згодом – Османської імперії. Вона займала землі між Дніпром та Дністром. Основне населення – українці. Також на території Ханської України з'являються невеликі поселення вихідців з Кримського півострова та Туреччини. Саме в той час на території України виникають перші мусульманські осередки. Головно це були мечеті і медресе (школи при них). Мусульманські громади формуються в Хаджибеї (Одеса), Кам'янці-Подільському, Азані (Азов), Шаргороді. Існування цих поселень було недовгим, і через закритість мусульманської громади не сприяло тісним контактів українців з кримськими татарами. Однак залишки архітектурних комплексів назавжди залишилися в українському ландшафті, а й елементи мусульманської культури (одяг, кухня, декоративно-ужиткове мистецтво) у щоденному житті українців.

РОЗДІЛ 3. Культура мусульманської спільноти на території сучасної України.

У 2021 кримські татари визнані корінним народом України. Корінні народи мають право на мову, культуру та фінансуються державою. Аналізуємо роль Меджлісу у відродженні та поширенні мусульманської культури на території сучасної України та її найпоширеніші репрезентації.

3.1 Культурно-громадські організації кримських татар в сучасній Україні.

З незалежністю України на території Криму почали формуватися культурні організації здебільшого релігійного характеру. Як наприклад мусульманський Кадіак Крим (1990р.). А в 1993р. було створено Духовне Управління Мусульман в Україні (місто Київ). У 1994р. в Києві було засновано Ісламський університет, де навчалися імами, вчителі ісламу та мусульманських традицій і звичаїв. Після окупації Криму в 2014р. кримські татари продовжили культивувати свої культурні традиції та пам'ять вже на території України. Примітно, що перевага надається народній світській культурі перед релігійною.

Велика роль у відродження кримськотатарської культури, а також її поширення в Україні після анексії Кримського півострова, належить Меджлісу. У мусульманському світі Меджлісом називають збори старійшин, які приймають рішення щодо долі свого народу. В деяких мусульманських країнах це відповідники парламенту. У 1991 році багато кримських татар почали вертатися на свою історичну землю – Кримський півострів. Для того щоб відновлювати свої культурні та юридичні права був скликаний Курултай (загальні збори) кримських татар, які утворили Меджліс. На сьогодні Меджліс це ціла мережа адміністративно-культурних центрів, які на місцях співпрацюють з місцевою владою. Перші завдання Меджлісу полягали у поверненні всіх депортованих кримських татар на рідну землю. Згодом він почав брати участь у політичному житті держави, а також сприяв відродженню

національної культури. Меджліс робить багато для того, щоб зберегти етнічну ідентичність кримськотатарського народу.

3.2 Репрезентації кримськотатарської культури в сучасній Україні.

На сьогодні головне завдання Меджлісу в сучасній Україні це деокупація Кримського півострова. Він і далі продовжує працювати над національною ідентичністю кримськотатарського народу незважаючи на політичні утиски з боку окупантів. За сприяння Меджлісу було прийнято рішення перевести кримськотатарську абетку на латиницю. Це зумовлено тим, що більшість тюркських мов після 1991 року перейшли на латиницю. На думку кримськотатарських вчених латиниця більше відповідає особливостям кримськотатарської мови і зберігає її ідентичність, остаточно відокремлює її від турецької і російської мов.

В сучасній Україні кримськотатарська культура репрезентована на різних рівнях. Так в українській шкільній програмі представлена кримськотатарська література (твори Ашик Умера, Шаміль Аладина, Юзуфа Булата та інші). Відкриваються класи і кафедри кримськотатарської мови не тільки для вихідців, а й для українців. У 2014 р. за сприяння Меджлісу засновано фестиваль кримськотатарської культури. На фестивалі представлені народні ремесла, одяг, кухня. Відбуваються фольклорні інсценізації з культурного життя кримських татар, як наприклад заручини, весілля. Переживає відродження кримськотатарське кіно, представленого іменем режисера Ахтема Сеїтаблаєва. Найбільшої популярності серед українців здобула кримськотатарська кухня та декоративно-ужиткове мистецтво (кераміка, текстильні вироби, ювелірні прикраси).

Очікувані результати роботи

Очікуваним результатом роботи має бути засвідчення того, що протягом довгої історії і до сьогодні українці й татари не тільки воювали між собою, а й мирно співіснували, культурно взаємозбагачувалися. Також прагнули довести, що присутність ісламу й мусульманської культури на території України як частини сучасної політичної української культури не несе жодної загрози як

це часто подають культурні стереотипи, а навпаки – сприяє порозумінню між двома різними культурними цивілізаціями та поширенню цінності релігійної толерантності. Оскільки Україна не є релігійною державою, то можемо помітити як у культурі кримських татар на території сучасної України посилюється етнічний складник над релігійним. Сучасна Україна – це держава багатьох різних культур і спільних цінностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бачинська О., Серeda О. Ханська Україна в історії Східної та Південно-Східної Європи (кін. XVII – XVIII ст.). «Крим від античності до сьогодення: Історичні студії». К.: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 274-291
2. Галенко О. Кримський ханат – остання степова імперія на території України. *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження*. В двох томах. К.: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. С. 456-470
3. Грушевський М. *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. К.: Наукова думка, 1991.
4. Інформаційний центр кримських татар <http://cidct.org.ua/uk/category/obychai/>
5. Іслам в Україні. <https://islam.in.ua/ua>
6. Ісмаїлов С., Якубович М. *Ісламознавство*. Навчально-методичний посібник. Вінниця, 2018. 236 с.
7. Кримський А. *Сторінки з історії Криму*, I-IX: відбитки з «Записок Історично-Філологічного Відділу» / УАН; ред. А. Е. Кримський. Київ, 1930. 209 с. Електронний режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000675>
8. Кримськотатарський ресурсний центр <https://ctrcenter.org/uk>
9. Латигіна Н. *Іслам: шлях крізь століття*. К., 2016. 360 с.
10. Лубський В., Лубська М. *Історія релігій*. 2-ге видання, доповнення. Київ: «Центр учбової літератури», 2009. 776 с.
11. Полонська-Василенко Н. *Історія України*. Київ : Либідь, 1995. 600 с.
12. Прицак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною. «Український археологічний щорічник». Випуск II. К. Наук. думка, 1993. С. 177-192.
13. Савченко О. *Українсько-татарські політичні взаємини та соціальні комунікації у XVI – на початку XVIII ст.* Дисертація на здобуття вченого звання кандидата історичних наук спеціальністю – історія України. Київ 2019. 250 с.